

PRASMINGI SUGRĮŽIMAI

Pernai pasirodę Juliaus Radtkės – pietvakarių Lietuvos (Paprūsės ir Klaipėdos krašto) vokiečio liuteronu – atsiminimų pagrindu parengta knyga *Paskutinis užvėręs vartus* ir DVD filmas¹ pasakoja apie sudėtingą šio krašto vokiečių šeimos likimą istorinių pervartų laikotarpiu. Kaip viltinai prasitaria knygos sudarytoja, Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus Etnografijos skyriaus vedėja dr. Aušra Žemyna Kavaliauskienė, tikimasi, kad ši „knyga ir DVD filmas, skirti atkurtos Lietuvos valstybės 100-mečiui, įprasmins meilę Tėvynei, jos žmonėms bus atminties ženklas ir sektinas lietuviškų tradicijų išsaugojimo ir puoselėjimo pavyzdys“ (p. 11). Iš tiesių, jau pati knygos dedikacija dviem mylimosioms – Motinai ir Lietuvai – ir pirmoji nuotrauka, kurioje – pražilęs, lietuviškos drobės marškiniu vilkintis atsiminimų autorius dabartiniuose savo namuose Vokietijoje, mums yra aiškios nuorodos, kaip turėtume skaityti knygą ir ją suprasti. Tai susitikimas su Lietuvai atsidavusiu žmogumi, mintimis ir darbais nuolat grįžtančiu į širdžiai mielas vaikystės ir jaunystės vietas, prie artimų žmonių ir kultūros ženklų.

Pagal dėstymo turinį ir pateikimo būdą knyga yra artimiausia memuarinei literatūrai: pradedama nuo šeimos ištakų, nuo protėvių atsikraustymo į Žygaičius, pasakui eina vaikystės atsiminimai, repatriacija Antrojo pasaulinio karo metais, augančio jaunuolio santykiai su giminaičiais, kaimynais, pirmoji meilė, kol atkankama iki pastarųjų dešimtmečių, kai autorius veikė Lietuvoje kaip aktyvus kultūrininkas, me-

1 *Paskutinis užvėręs vartus: pagal Juliaus Radtkės dienoraščius*, sudarė ir pratarė parašė Aušra Žemyna Kavaliauskienė, (*Paprūsės ir Klaipėdos krašto šeimų istorijos*, kn. 1), Vilnius: Balto print, 2018. – 263 p.

talo plastikos skulptūrų kūrėjas ir mecenatas. Tačiau tiek J. Radtkės, tiek knygos sudarytojos turėta ir kitų tikslų – ne tik palikti atsiminimą apie vieną šeimą, paliudyti nepaprastus žmonių likimus ir charakterius, bet ir priartinti anų laikų kasdienybę, papasakoti apie paprastus buitines darbus ir didelius iššūkius, nepamirštant ir krašto specifikos. Turbūt siekiant pateikti kuo išsamesnį anų laikų vaizdą pasitelkti ir giminaičių laišakai bei atsiminimai, surinkimininkų liudijimai. Visi tekstai papildyti gausia ir iškalbinga vaizdine medžiaga: tiek pasakotojo šeimos nuotraukomis, tiek fotografijomis iš Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus archyvo, tiek meniškoms pačios sudarytojos ir Donato Bielkausko nuotraukomis, darytomis visai neseniai, siekiant įvaizdinti pasakojimą iš šiandienos perspektyvos. Net stebina, kaip tokią nevienalytę medžiagą pavyko suvaldyti ir sudėlioti: vaizdai vykusiai papildo tekstą, senųjų nuotraukų ir dabarties vaizdų derinimas kuria nenutrūkstamos istorijos tėkmės įspūdį. Nepriekaištingas meninis apipavidalinimas ir puiki spauda leidžia geriau įsijausti į pasakojimą, priartina asmenybes ir bent iš dalies kompensuoja pasakojimo fragmentiškumą.

Išskirtinis paties J. Radtkės pasakojimo būdas: racionalus faktologinis dėstymas pinasi su santūriai emocingu beletrizuotu stiliumi. Taip ir jausti pastanga asmeninę istoriją perteikti kaip įsišaknijusią vietoje ir laike, nulemtą nepasirenkamų aplinkybių, situacijų. Atidžiai skaitydamas netrunki suvokti, kad autoriui rašymas – savivokos ir savigydos būdas. Sakinys po sakinio – tarsi iš lėto vyniojame tvarsčius, po kuriais viena žaizda, kita... daugybė. Tos žaizdos atsiradusios dėl nedarnos namuose, neturėjus gero ir rūpestingo tėvo, matant savo, motinos, brolių ir seserų vargą. Argumentas po argumento veriasi kaltinimai tėvui,

nenorėjusiam sutarti, paremti, gelbėti, aprūpinti, pažyra skaudžių įspūdžių šukės – išnaudojamos ir žeminamos motinos paveikslas, anksti be gydymo mirusi sesutė, šeimos nuolatinis badmiriavimas... Pasakotojas pasitiki savo, vaiko, atmintimi ir sūniškai solidarizuojasi su motina, kuri jam yra visko, kas gera, įsikūnijimas. Motinos motiną J. Radtkė kildina iš Tilžės lietuvininkų, jose abiejose mato daugelio idealių bruožų ir besąlygiškos meilės įkūnijimą. Gal čia ir reikia ieškoti priežasties, kodėl ir po daugelio metų jis niekaip nepasijunta savas išėivijoje, kodėl Lietuva jam sava net ir per atstumą po daugybės joje iškęstų vargų. Kita didelė nuoskauda – karo patirtis, nutrūkę brangūs ryšiai. Šviesesnė tik paskutinė knygos dalis, kurioje pristatoma labdaringa autoriaus veikla ir pasakojama apie kūrybą (autorius yra sukūręs daugiau kaip penkiasdešimt skulptūrų, kurios eksponuojamos Lietuvoje ir Vokietijoje). Kiekvienas pateiktas darbas turi ir autoriaus paaiškinimą, kaip ir kodėl atsiradęs, kokia intencija vienaip ar kitaip pavadintas. Užvertus knygą lieka įspūdis, kad susitikai su labai stipriu žmogumi, gebėjusiu ne tik pakelti likimo siūstus išbandymus, bet ir radusiu savyje jėgų lengvinti našą kitiems. O tas stiprybės šaltinis – nuolat puoselėjamas, tvirtinamas ir kūryboje įprasminamas glaudus santykis su ištakomis – ne tik šeimos, bet ir tautinėmis.

Dar labiau pasakojimą ir patirtis priartina filmas, kuris parodo mums gyvą pagrindinį herojų, leidžia įvertinti jo laikyseną, spėti temperamentą, užčiuopti jausmų gylį. Filmą sukurtas kaip knygos esencija, ištraukiant iš jos svarbiausius akcentus ir prasminę liniją, besiplėtojančią kaip vaiko pasakojimas apie šeimos narius, vėliau – antroje dalyje – jau kaip menininko pasakojimas apie įsisąmonintus kultūros žen-

klus, kuriuose taip pat lieka žymi tėviškės ir motinos tema. Išsitarimuose apie gyvenimą ir literatūrą pabrėžiami jausmai, galimybė juos perteikti. Menas yra ta sritis, kuri pasakotojui leidžia atverti jausmus, jis priešinamas toms gyvenimo situacijoms, kai nusveria emocinė nejautra. Filme motinos paveikslas gražiai pakylėjamas iki deivės – Atėnės, Neringos – mitinių moterų, kurios gali supilti kalnus, sukurti salas ir priešintis viso pasaulio blogiui. Apskritai filmą reikėtų laikyti puikiu asmenybės ir menininko pristatymu, sakytume, pavyzdiniu darbu: nepriekaištinga vaizdų ir garso takelio (muzika – D. Bielskauskas) dermė, iki smulkmenų apgalvotas scenarijus ir gražiai ryškėjančios likiminės ir kūrybinės dominantės bei siužetinės opozicijos abiejose filmo dalyse: pirmojoje be nuotolio ir nuoširdžiai vaikystės skaudulius pasakoja vaikas, antrojoje – apie kūrybą, kultūros ženklus – gyvenimo kelią nuėjęs žmogus; pirmojoje dalyje vaikas stebi, antrojoje – suaugęs kuria, pirmasis bando suvokti, antrasis – įprasminti, pirmasis liudija gyvenimo trapumą, antrasis – išliekančią stiprybę meno formose. Knyga ir filmas teikia svarių užuominų kūrėjo sąmonės genealogijai.

Šiek tiek atsitraukiant nuo teksto ir žvelgiant į knygą kultūrologo, sociologo ar etnologo žvilgsniu, kyla ir kai kurių probleminių pamąstymų. Kas atsitinka, kai giminės istorija pasakojama ne saviems, bet anoniminiam skaitytojui? Tam pasakotojas turi jausti tam tikrą savo šeimos likimo visuotinumą, tam tikrą šeimos patirties prasmę, kurią verta žinoti didesniam žmonių ratui. Panašu, kad J. Radtkė yra puikiai įsisąmoninęs šią savo intenciją. Muziejui dovanodamas memuarus ir išlikusį mamos kraitinį stalą, ant kurio vystyti visi šeimos vaikai, jis pasako: „Tegul jis kalba apie praeitį, tegul įspėja žmones, kad

nereikia – negalima prie stalo bartis, peš-tis ir kelti karų!“ (p. 30). Iš tų žodžių ne-sunkiai pajuntame, kad visos kultūrinės, kūrybinės jo intencijos turi labai aiškia kryptį – saugoti darną ir žmonių orumą. Žvelgiant platesniu žvilgsniu, J. Radtkės knyga rikiuojasi į eilę su kitais lietuvių au-torių tekstais, jungiančiais istorinius, etno-loginius pasakojimus su pasaulėžiūriniais, vertybiniais svarstymais. Šiuo požiūriu, rastume bendrumų tarp Juliaus Radtkės ir Mikalojaus Katkaus *Balanos gadynės*, Igno Končiaus *Žemaičio šnekų*, Justino Marcin-kevičiaus *Dienoraščio be datų* ar Marce-lijaus Martinaičio *Mes gyvenome*. Tiesa, J. Radtkės knyga šioms neprilygsta duome-nų išsamumu ar pasakojimo detalumu, bet viską atperka tas skaudus atvirumas, kurio labai trūksta tiek mūsų memuaristikoje, tiek, nenutylėkime, antropologiniams bei etnologiniams lauko tyrimams. Štai čia ir pradeda ryškėti autobiografinės istorijos privalumai prieš faktologinį pasakojimą.

Kita vertus, kas atsitinka, kai asmeninė vieno žmogaus atmintis ima rekonstruo-ti praeitį? Ji išryškina tai, kas gyvybiškai svarbu individualiai sąmonei, jos augi-mui, brandai. Kitų artimųjų liudijimai iš to paties laiko gali būti kitokie. Pagaliau, individuali istorija, ypač jei joje nevengia-ma apibendrinimų, gali prieštarauti antro-pologinių anketų statistikai. Suprantame, kad kai kurios autoriaus mintys gali būti diskutuojamos: apie visuotinį moterų be-teisiškumą, apie anų laikų požiūrį į vaikų auklėjimą ir pan. Tačiau jei ta istorija atvi-ra, ji liudija labai daug, nes parodo, kaip auga žmogus ir kaip formuojasi asmeny-bė. J. Radtkės pasakojimas skaudžiai atvi-ras ir dėl to labai teisingas: pasakoma, kas skaudžiausia ir brangiausia yra individui apskritai ir kas skaudžiausia ir svarbiausia buvo jam – to laiko ir tos vietos žmogui. Antropologams, šeimos tyrinėtojams ir

psichologams knyga suteikia vertingų ži-nių gilinantis į klausimus, kokia buvo tra-dicinė žemdirbių šeima XX a. pradžioje, kokia reali moters ir vaiko padėtis joje, kokia skirtingų tautybių ar mišrių šeimų savimonė jose vyravo.

Labai graži, gal ir visai netyčiom susi-dėliojusi, vaizdinė gija – knygos pradžio-je pateikiama daug metalinių ir medinių rakandų – to, kas išlieka sodybose net ir tada, kai jas pasiglemžia karo liepsnos, o paties J. Radtkės skulptūros yra iš staty-binio metalo ir akmens – patvarių ir pap-rastų medžiagų. Tokia graži sąsaja: lyg jo skulptūrose tie visi išliekantys praeities dalykai būtų susipynę ir pratęšę savo bu-vimą. Bet sykiu žvilgsnis yra pagaunamas kontrasto – kaip toli nuo seno šaukšto iki modernios skulptūros – juos skiria pa-tirties šviesmetis, tarp jų – visas griaus-mingasis, karingasis ir komfortą kuriantis XX a. metalas, kurio knygoje nežymu. Tą pačią analogiją galima išvelgti ir pasakoji-me – yra modernaus žmogaus sąmonė ir vaikystės tėviškėje įstrigusi atmintis. Tarp jų – didžiulis patirties tarpas. Autoriaus valia pasakyti tiek, kiek pasakyta, bet taip norėtusi išgirsti daugiau balsų ir faktų iš vėlyvesniojo laiko, iš antrosios amžiaus pusės, apie šeimos narių likimus, bendra-vimą, kaip jiems visiems pavyko prisitai-kyti, susigyventi su likimu, pagaliau, kaip jie visi atsimenta vaikystę. Memuaristai, giminės istorijos rašytojai yra vienodai at-sakingi už iškeltus aikštėn krislus ir už tuos tarpus, kuriuos nutylėjo. Tas pasakojimo taupumas, kai susitelkiama tik į svarbiau-sius gyvenimo epizodus, vis dėlto yra lyg ir kokia etnografinė specifika: dvelkteli ypa-tingu pietistiniu to krašto žmonių pasaulio jautimu, mąstymu, kuris, matyt, ir lėmė minimalistinį, trūkčiojantį pasakojimą.

Kita vertus, ne vieną kartą vartant kny-gą sukirba įtari mintis, kad kai kas tiek

pačiame pasakojime, tiek vaizdinėje medžiagoje yra ne vien padiktuota autentikos, bet ir tam tikro per XX a. susiformavusio stereotipinio mąstymo. Tai, žinoma, neišvengiama, tačiau muziejininkai, kultūrininkai, antropologai retkarčiais turėtų čia suklusti ir atidžiau išsižiūrėti. Kiek mūsų žvilgsnio fokusavimą lemia jau susiklosčiusi topika kultūroje, mene, moksliniame diskurse? Vis dėlto pagalvoju, kad mes dar nemokame matyti XX a. ženklų. Štai knygos pasakojimas siejamas su etnografinėmis XIX a. detalėmis. Žinoma, dalgio plakimas, arimas arkliu, vandens iš šulinio nešimas – buities detalės, kurias pasakojime plėtoja autorius, bet tai ir epizodai, kuriuos mūsų grožinė literatūra nesyk pakylėjo iki simbolio aukštumų. Jie iki šiol dažnai eksploatuojami, ypač vizualiniu pavidalu, įvairiuose su tradicine kultūra susijusiuose leidiniuose kaip tos kultūros simboliai, reprezentantai. Taip, yra seni daiktai, kurie išliko. Fiksuojame juos žmogaus pasakojime, edukuojame jaunąjį skaitytoją pateikdami nuotraukas, ir tai gerai, bet sykiu kaip sunkiai randasi

etnografo pasakojimas apie tai, kas taip pat buvo greta – naujos mokslo žinios, spauda, modernėjanti technika, parduotuvių prekės. Turėtume klausti, kodėl žvilgsnis užkliūva už avikirpių žirklių, maldaknygių, bet ne už išskirtinai XX a. atributų. Žinoma, šiuo atveju turime puikų pateisinimą – autoriaus sąmonė fiksuoja pačius seniausius dalykus su didžiausia atida, tad ir atitinkamas muziejininko žvilgsnis visai pamatuotas. Tačiau kyla ir abejonė: ar neatsitinka taip, kad mūsų objektyvų žvilgsnį kiek painioja kanoninėmis vertybėmis tapę XIX a. rankomis gaminti rakandai ir literatūriniai šablonai, nors būdingieji XX a. ženklai galėjo būti jau kiti.

Šiaip ar taip, knyga įrodo, kad kūrybinių žmonių sutelktinės pastangos gali duoti labai gražių rezultatų. Būtų puiku, jei kiekvienas lietuvių tautodailininkas tiek Lietuvoje, tiek už jos ribų rastų savo muziejaininką, atidų profesionalų žvilgsnį. Bėlika palinkėti, kad naujoji sumanytoji serija *Paprūsės ir Klaipėdos krašto šeimų istorijos*, prasidėjusi šia knyga, netrukus pasipildytų naujais leidiniais.

Jurga Sadauskienė